

ИЗРАБОТВАНЕ НА МУЗИКАТА В РАДИОТЕАТЪРА ПРИ СЪЗДАВАНЕТО НА ПРОСТРАНСТВЕНА ЗВУКОВА КАРТИНА

ДИМИТЪР ВАСИЛЕВ²⁶

MAKING MUSIC IN THE RADIO THEATER WHEN CREATING A SPATIAL SOUND PICTURE

DIMITAR VASILEV²⁷

Резюме: При изграждането на пространствена звукова картина в радиотеатъра участва пълноценно и музиката. Тя може да бъде композирана специално за постановката или да присъства като музикално оформление от откъси или цели музикални произведения. С помощта на музиката се изгражда художествено и естетически радиодраматичната творба и се подсилват определени драматични моменти.

Ключови думи: звуков дизайн, микрофонни системи, музика, радиотеатър

Summary: When creating a spatial sound picture in the radio-theater, the music is also fully involved. It can be composed

²⁶ Димитър Василев. Доцент в НБУ, докторант в Нов български университет, департамент „Музика“, с научен ръководител проф. д-р Симо Лазаров (e-mail: dvasilev@abv.bg)

²⁷ Dimitar Vasilev. Associate Professor at NBU, PhD Student at the New Bulgarian University, Department of Music, with scientific adviser Prof. Dr. Simo Lazarov (e-mail: dvasilev@abv.bg)

especially for the production or it may be present as a musical arrangement from excerpts or entire musical works. With the help of the music, the artistic and aesthetic radio dramatic built and certain dramatic moments are reinforced.

Keywords: sound design, microphone systems, music, radio theater

Макар и в някои постановки да няма нито един изсвирен такт, дори нито един изсвирен тон, музиката е съществен компонент в радиотеатъра – наред с актьорската игра. Тя присъства по различни начини в радиопиесите. Може да бъде създадена специално за постановката или да бъде включена като музикално оформление, представляващо фрагменти от музикални произведения, чийто звукозапис е осъществен преди. Това е утвърдена практика при изработването на всички аудиовизуални продукти. При нейната изработка и включването ѝ в общото звучене на радиопиесата се използва музика от всички жанрове и епохи. Целта е с помощта ѝ да се изгради художествено и естетически радиодраматичната творба и да се подсилят определени драматични моменти. Особено подходяща е така наречената „приложна музика“, която се създава за определени цели и има специфично звучене.

Музиката, използвана за музикалното оформление, трябва да бъде вплетена в драматичното действие, без да доминира и да се натрапва, но в същото време да го подпомага, допълва, доизразява – и дори да внася яснота в него. Всепризнати майстори в това отношение са музикалните оформители: Васил Маринов, Виолета Топалова, Петър-Мусала Гюлеметов, Славка Меченова, Мирчо Сливенски, Пламен Петров, Константина Данчева, Валя Бояджиева, Жени Монева и други. До момента, в който БНР започва строго да изпълнява Закона за авторското право, използването на музика за оформление на радиопиеси бе свободно. След въвеждането на този закон започва много внимателен подбор на музиката и регулярни финансови отчисления за авторските права на създателите на музикалните произведения.

Много често музикалните оформители ползват филмова музика за сходни драматични моменти, каквито са във филмите. Така например в радиопиесата в три части „Княз и чума“ от Николай Райнов, известната радиоводеща Жени Монева използва за оформление музика от филма „Властелинът на пръстените“.

За изработването на музиката на радиопиесите понякога се привличат утвърдени композитори, които оставят ярка следа с творчеството си и в постановките на радиотеатъра. В по-старите постановки значително присъствие с авторството си имат композиторите: Петър Ступел, Ангел Заберски (баща), Димитър Вълчев, Димитър Методиев – Мечо, Жул Леви, Бенедикт Молхов, Борис Карадимчев, Иван Калчинов и много други, създали вълнуващи музикални произведения и допринесли за високата художествена и естетическа стойност на радиопиесите.

Някои от първите радиотеатри, които са записани в Радио София (както се нарича тогава БНР), са постановки, които са играни на сцената на столичните театри. В тях присъства авторска музика, изпълнявана от музиканти по време на спектакъла, но също така и звукозаписи на музика, т.е. музикално оформление. Такива са постановките „Бай Ганьо“ и „Ромео и Жулиета“, които много сезони са включвани в репертоара на Народния театър „Иван Вазов“.

През 70-те години изключително популярна постановка, играна на сцената на „Сатиричния театър“, е „Когато розите танцуват“ от Валери Петров и музика на Петър Ступел. Песента „Влюбеният барометър“, изпълнена от Вели Чаушев, става шлагер и често прозвучава в някои предавания. Не по-малък успех има радиотеатралната версия, която продължава да бъде включвана в програмите на БНР.

Радиотеатърът „Телефонът, който...“ с музика на Жул Леви е първият мюзикъл, записан през 1976 г. в стерео звук. Песните в него са изпълнени от популярните изпълнители по това време: Панайот Панайотов, Анастасия Бинчева – от група „Тоника“, и незабравимите Тодор Колев и Васил Попов. Певците в постановката не са и актьори в нея, с изключение на Тодор Колев. Това не

е удачна практика, но е прилагана често в Телевизионния театър. Песните и оркестровите изпълнения са записани на предварителен сеанс и подходът към изработването на звуковата картина е като към звукозапис на музикално произведение и не е съобразен с действието и звученето на акустичната обстановка. Но въпреки това, крайният продукт е сполучлив по благоприятно стечение на обстоятелствата. Това е защото повечето действия се развиват в помещения с големи пространства и звучността на актьорската игра в тези акустични среди съответства на тази в песните. Звукорежисьор на музиката е Димитър Пенев, звукорежисьор на самата радиопиеса е Евтим Кокошаров, а постановката е на утвърдили се по това време режисьор на телевизионни мюзикъли – Никола Петков.

Важно условие за музиката в радиотеатъра е да участва пълноценно в цялостната композиция на художественото произведение. Необходимо е да бъдат съобразени пространственото и специфично звучене със звуковата картина на останалите компоненти, които я изграждат. Позицията на героите в песните трябва да отговаря на мястото им в мизансцена, преди и след песента. Много често се канят известни музикални изпълнители, които да се включат с характерните си изпълнения в сценичното действие. Така например в постановката „Уличният пианист“ от Вичо Балабанов успешно се интегрират музикалните изпълнения на китара на Михаил Шишков-син. Звукозаписът на тези изпълнения е съвместно с актьорската игра в същата акустична студийна среда и със същата микрофонна система. Това прави изпълненията органично свързани с действието. Звукорежисьор на постановката е Живко Марев, а режисьор – Емил Манасиев.

Детският мюзикъл „Тайната сила на Мечока Пепо“ от Димитър Димитров е с музика на Петър Ступел и е изработен през 1977 г. Песните се изпълняват от прекрасните актьори: Славка Славова, Коста Карагеоргиев, Ангел Георгиев и звездата на Музикалния театър „Стефан Македонски“ – Видин Даскалов. Тандемът Димитър Димитров – Петър Ступел е много успешен в радиотеатъра – Д. Димитров дълги години работи като редактор и е ори-

гинален драматург, а музикалният оформител П. Ступел е един от популярните композитори по това време (написва и едни от най-хубавите песни за детските радиопиеси). Музиката и сцените са записани от различни екипи. Звукорежисьор на музиката е Атанас Байнов, а на актьорската игра в действията и на цялостната постановка е Асен Саев. Режисьор е Славка Матова. Създаденият мюзикъл е особено сполучлив, което до голяма степен се дължи на музиката в него. По тази причина авторът на сценария – Димитър Димитров, включва песните и музиката и в други негови драматургични идеи.

Практика е особено сполучливите радио-театрални постановки да бъдат издавани на грамофонни плочи, на аудиокасети и на компактдискове. Освен споменатия мюзикъл, друга сполучлива постановка, която е издадена на грамофонна плоча, е „Пролет по никое време“ от Панчо Панчев и музика на Владимир Джамбазов. Звукорежисьор е Майя Стоянова, а режисьор Михаил Събев. Тя е пример, че успешно творческо участие могат да имат и талантиви съвременни автори на музика, които представят модерни решения.

Много композитори са канени за създаване на музика специално за радио-театрални постановки: Сергей Джоканов, Стефан Илиев, Румен Бальозов, Петър Цанков, Антоний Дончев (диригент на Биг Бенда на БНР), Иван Драголов, Сашо Младенов, Калин Николов, Емелян Гацов – Елфи, Петя Диманова, Михаил Шишков – баща и Михаил Шишков – син, Павел Васев, Асен Аврамов (изработил музиката и на много театрални постановки), а също и преподавателите в НБУ проф. д-р Симо Лазаров и доц. д-р Георги Арнаудов.

Едва ли са предполагали музикантите от група „Тангра“, че техният дебют в професионалния звукозапис ще бъде в изработването на музиката към детската радиопиеса – „Вълшебната нишка“ с музика на Сергей Джоканов, който по това време е музикален редактор в БНР и прави успешни опити и като композитор. С осъществяването на този проект се поставя и успешното начало на работата с многоканална звукозаписна техника в радиотеатъра.

Това се оказва голямо удобство, което дава възможност за допълнително обработване на многоканалното смесване и съобразяване със звученето на сцените и епизодите в постановката. Получилата се стерео-картина на музиката е оригинална и успешна, макар и крайният резултат да не съответства напълно на звуковата картина в предхождащите и последващите сцени.

При изработването на стереозаписа на детската радиопиеса „Барбунчето Бони и попчето Перо“ е постигнато добро съответствие между звуковата картина на песните и тази по време на действията. Звукозаписният им процес е в различни сеанси, но те са осъществени с еднакви микрофонни системи за пространствен звук (АВ с фантомен микрофон в средата и характеристики на насоченост – кардиоида на трите микрофона), които са разположени в идентични акустически среди. Героите в постановката са рибки и представянето им в общото звучене е осъществено с разнообразни движения, каквито могат да бъдат във водното пространство. В действията това е постигнато с естествено придвижване на актьорите, а по времето на песните това придвижване е осъществено с помощта на панорамен регулатор. Музиката е на композитора Стефан Илиев, а инструменталният съпровод е записан в началото на работния процес. Соловите инструментални партии са изсвирени в „Студиото за електронна музика“ (17-о студио на БНР) на изключително оригиналния синтезатор EMS Synthi100, с помощта на специалиста по електронна музика проф. д-р Симо Лазаров (по това време инженер в БНР). В звученето на гласовете на актьорите, при изпълнението на песните, не е добавена допълнително изкуствена реверберация, за да не се получава разлика в звуковата картина на действията. Тази практика се запазва и при изработването на следващите радиодраматични постановки, в които има песни, изпълнявани от актьорите. Така се постига еднакво звучене на отделните фрагменти в постановката, с което се осъществява оформянето ѝ като цялостно произведение с взаимосвързана звучност. Звукорежисьор на постановката е Живко Марев, а режисьор – Пенка Захова.

В звукозаписа на бъдещите радиопиеси започва да се ут-

върждава и употребата на многоканална звукозаписна техника, което улеснява изработването на по-сложни звукови картини, но това наговарва процеса с един допълнителен сеанс на смесване на многоканалния звукозапис. Това най-често се прави при записа на музиката и при някои по-сложни драматични сцени. По този начин е изработена постановката „Атолът“, спечелила Голямата награда „При Европа“ в Берлин през 1999 г. Музиката е на Асен Аврамов, а инструменталният съпровод е изсвирен от него на различни ударни инструменти в няколко поредни сеанса с наслагване. Това се осъществява с помощта на многоканални цифрови магнетофони, което налага допълнително смесване и звукообработка на отделните музикални произведения. Звукорежисьор на постановката е Живко Марев, а режисьор – Явор Гърдев. Цялостното сглобяване на постановката е извършено в Арс диджитал студио от Благомир Алексиев.

През 2002 г. е направен успешен опит за цялостно изработване на радиотеатрална постановка с многоканални цифрови магнетофони. Това е радиопиесата „Стилян щърка“ от Яна Язова и режисьор Илия Атанасов. Музиката е на Петър Цанков, барабанист на „Щурците“, а по-късно и на Естрадният оркестър на БР (както се нарича по това време ББ на БНР). Участва като вокалист и като композитор във вокалната група „Студио В“. В същото време е щатен композитор на Централния куклен театър. Отделните фрагменти, включващи актьорската игра и музикалните изпълнения, са подредени без прекъсване във времето по цялата дължина на цифровите многоканални ленти. Окончателното смесване на радиопиесата обаче се оказва един изключително тежък и трудоемък процес, който продължава над 15 часа. Звукорежисьор на постановката е Живко Марев.

Цифровата многоканална звукозаписна техника се развива и усъвършенства и в последните проекти на радиодраматични постановки се осъществява с компютърни многоканални системи. Последва добра поредица от постановки, които са с ефективна авторска музика. Много интересни решения в звуковата картина са постановките с автор на сценария и режисьор Венцислав Асе-

нов. Направени по известни приказки, но със съвременно звучене, те са истински шедеври и се приемат с радост от младите слушатели. Музиката на тези постановки е написана и изсвирена от китариста на група „Монолит“ и звукорежисьор в НДК – Павел Васев. Особено ефектни са радиопиесите „Малкият Мук“ със звукорежисьор Теменужка Маринова и „Принц Всезнай“, в които се постига невероятна симбиоза между музиката и театралното действие.

Изработването на радиодраматичните постановки чрез многоканални компютърни системи дава възможност да бъде завършен един продукт както в двуканален – стерео вариант, така и да бъдат изработени версии в по-висши формати за пространствен звук. Това създава реални условия да бъде направена не само звуковата картина на действието, но и на музиката в съраунд звучене. Това е постигнато и в първите успешни експерименти в съраунд, осъществени през 2013 г., които са във формат **Dolby 7.0 music** именно с музика на драматична постановка [Василев 2014, с. 7]. Такива условия се създават, когато се изработва многоканален проект, в който отделните музикални инструменти на музиката са записани на различни звукови пътеки. Подходяща и атрактивна за такъв експеримент се оказва радиопиесата „Болен“ с автор и режисьор Ани Васева. В нея композиторът Асен Аврамов отново използва много и разнообразни ударни инструменти, които могат да бъдат разпръснати в различни посоки на звуковото пространство.

При създаването на музика във формати за пространствена звукова картина трябва да се уточнят няколко особености. Необходимо е да бъдат коментирани начините на възприемането на музиката от слушателя в триизмерното пространство в различните случаи. Предназначението на акустичното пространство в концертна зала при звученето на музика, независимо от жанра и от състава, който я изпълнява, е да се обедини звукът от всички компоненти така, че да бъде възприет във всички позиции в залата от слушателите с относително еднакъв звуков баланс между отделните инструменти, а също и с добър и еднакъв честотен спектър [Владков 2005, с. 514]. Особеното въздействие на музика-

та в цялата ѝ красота, включващо и усещането за посока, е удоволствие само за публиката, седяща в средата на първите редове. Не стоят така нещата с останалите зрители, за които усещането за пространственото позициониране присъства по-слабо, а и съотношението между директния и отразения сигнал се променя повече в полза на този на отразения. Това обуславя и изработването на акустическите особености на концертните зали, съобразявайки ги със звученето на музиката в тях, като основна цел остава да зазвучат изпълненията на музикалните състави във всички кътчета на концертната зала с най-добър баланс между отделните инструменти.

Както е известно от физиката, при пренасянето на звуковите трептения на разстояние се наблюдава неравномерно затихване на отделни честотни области – най-често нискочестотните и височестотните обхвати затихват по-бързо. Разпространението на звуковите вълни в различните честотни области също протича с различна скорост. Тези с по-малка дължина на вълната или с по-висока честота се придвижват по-бързо, а тези с по-голяма дължина на вълната, т.е. с по-ниска честота – по-бавно. Така че споменатото условие за добър баланс между инструментите и в честотния спектър се постига трудно и е свързано с много сложни изчисления и много допълнителни експерименти на акустиците.

Успехът на тези усилия понякога се постигат и след много години, като внимателно се изследват както ранните отражения в залата, така и послезвучието в нея, за създаването на една хомогенна звучност, радваща ухото на всички слушатели. Обаче задълбочените разработки на акустиците в тази насока неминуемо довеждат до размиването на звуковата картина в залата и отслабването на усещането за посока на отделните компоненти, които изграждат тази картина. И това осезателно се усеща от позициите на по-задните редове в залата.

Идеите, които са претворени при изпълнение на художествени музикални произведения на живо – в концертни и други зали, дават основа за различни идеи за разположението на оркестъра в двуизмерното и триизмерното пространство на звукозаписа. Още

при първите съраунд формати – каквито са тези на четириканалния звукозапис (в частност квадрофонията) [Владков 2015, с. 308], се утвърдиха няколко възгледи по отношение на разпределението на звуковите компоненти – изпълнителите със своите музикални инструменти, спрямо слушателите:

1. Като позиция на слушателя в средата на традиционна зала и обикновена подредба на музикалните изпълнители на сцената

Така отпред зазвучава оркестърът в своята естествена подредба, а отзад се усещат акустическите реверберационни процеси в залата.

2. Като позиция на слушателя на мястото на диригента – сред оркестъра

В този вариант се ситуира слушателят на мястото на диригента, където е най-добрият звуков баланс на оркестъра и отново отзад е звучността на реверберационните процеси в залата. Тук някои звукови компоненти са разположени встрани от слушателя.

3. Логично и равномерно разпределение на музикалните изпълнители в цялото звуково пространство около слушателя

При този начин на позициониране се излиза от приетите стереотипи, с които сме свикнали да възприемаме музиката като слушатели в концертната зала, и могат да бъдат осъществени много и различни творчески решения. Може да се отчете, че така е възможно да се постигне значително по-голямо емоционално въздействие, предвид разтоварването на слуховото пространство пред слушателя и разсредоточаването на отделните звукови компоненти във всички посоки. Така по-отчетливо може да бъде локализиран всеки компонент. Това е най-добро решение за изработване на звукова картина на музика към радиотеатъра в съраунд. По този начин е изработена и първата радиотеатрална постановка в 7-канален съраунд.

4. Разпределение на отделните звукови компоненти произволно и неравномерно в звуковото пространство около слушателя, лишено от всякаква логика [Василев 2015, с. 5]

Тук подходът може да не бъде съобразен с предишните изброени решения, но да бъде оправдан с по-специфичен замисъл. И тук тези решения са приложими успешно при изработване на звукова картина на музика към радиотеатъра в съраунд.

При създаването на първите радиотеатрални постановки в пространствени звукови формати се използват многоканални проекти, които са били създадени за изработването на постановки в стереозвук. Необходимо обстоятелство в проекта е музикалните инструменти, участващи в музикалните произведения, да са записани на отделни звукови пътеки – трактове. Това дава възможност за свободно разполагане в пространството на тези звукови компоненти чрез средствата за позициониране, съобразено с някои от изредените определения. Предпочетен е третият възглед при изработването на музиката в тези постановки – **логично и равномерно разпределение на звуковите компоненти в цялото звуково пространство около слушателя**. С този подход е изработена първата цялостна радиопиеса в съраунд формат – **Dolby 7.0 music**. Това е радиотеатърът „Болен“ с автор и режисьор Ани Васева. Музиката е на композитора Асен Аврамов.

В следващи експерименти, при които трябва да бъде създаден проект в звуков формат от пространствен характер, е необходимо записът на музиката да бъде съобразен с този формат. Разбира се, в сегашния момент трудно би се намерила подходяща записана музика в същия формат, въпреки че много звукозаписни специалисти изработват и вариант в съраунд на музикалната продукция, над която работят. Добро условие да бъде изработена музика по този начин е запазването на многоканалните проекти за бъдещото им смесване в по-нови формати. Наред е и дискусиия, в която ще се търсят решения за разпределение на звуковите компоненти, изграждащи музикалната картина, не само в една равнина, но и по

отношение на пространството във височина. Новите решения за създаване на музикалната звукова картина в пространствен вид не трябва да бъдат самоцелни, а е необходимо да бъдат съпътствани с постигането на високи художествени и естетически критерии.

И днес, при значителното развитие на различните съраунд формати, има горещи привърженици на всяко от изброените решения, които упорито и със смислени доводи и аргументи ги отстояват. Но всички нововъведения в изграждането на звуковата картина имат голямата цел – чувствителното повишаване на естетическото и емоционалното въздействие у слушателя. Радостното е, че началото на успешно осъществените звукозаписни продукти на музикални произведения стана с активното участие на студентите от НБУ – департамент „Музика“, специалност „Тонрежисура и компютърно музициране“, направили първите експерименти със съраунд звук.

Пространственото представяне на музиката в радиотеатъра уверено може да стъпи на опита, натрупан от тези експерименти. С успех може да бъде приложен и в другите аудиовизуални продукти.

РЕФЕРЕНТНИ ИЗТОЧНИЦИ

Библиография

- ВАСИЛЕВ, Димитър, 2014. *Първи успешни звукозаписи в България в сграунд звук* [доклад] Национална научна конференция – ФЕМА във ФНТС, София. [непубликуван документ]. [VASILEV, Dimitar, 2014. *Parvi uspeshni zvukozapisi v Bulgariya v saraund zvuk* [doklad] Natsionalna nauchna konferentsia – FEMa vav FNTS, Sofia. [unpublished document]]
- ВАСИЛЕВ, Димитър, 2015. *Най-нови експерименти и решения със звукозаписи на музика, представени в пространствена звукова картина, осъществени в НБУ* [доклад]. Десета юбилейна конференция „Млад научен форум за музика и танц“ с международно участие, организирана от департамент „Музика“ в Нов български университет, 11 и 12 юни 2015 [непубликуван документ]. [VASILEV, Dimitar, 2015. *Naу-novi eksperimenti i reshenia sas zvukozapisi na muzika, predstaveni v prostranstvena zvukova kartina, osashtestveni v NBU* [doklad]. Deseta yubileyna konferentsia „Mlad nauchen forum za muzika i tants“ s mezhdunarodno uchastie, organisirana ot departament „Muzika“ v NBU, 11 i 12 yuni 2015 [unpublished document].
- ВЛАДКОВ, Стефан, 2005. *Религия. Изкуство. Музика. Акустика. Звукозапис: Развитие. Стиллове. Връзки*. София: Еър груп 2000. ISBN 954-752-077-6. [VLADKOV, Stefan, 2005. *Religia. Izkustvo. Muzika. Akustika. Zvukozapis: Razvitie. Stilove. Vrazki*. Sofia: Air group 2000. ISBN 954-752-077-6.]
- ВЛАДКОВ, Стефан, 2015. *Забравената история*. София: Еър груп 2000. ISBN 978-954-752-156-8. [VLADKOV, Stefan, 2015. *Zabravenata istoria*. Sofia: Air Group 2000. ISBN 978-954-752-156-8.]
- МРАЗ, Мирослав, 1978. *Триединството на екипа*. София: Българско радио. [MRAZ, Miroslav, 1978. *Triedinstvoto na ekipa*. Sofia: Balgarsko radio.]
- ХЪОГР, Волфганг и Клаус ВАГНЕР, 1972. *Стереозвукозаписна техника: Учебно помагало за курсовете по стереофония*. София: Комитет за телевизия и радио. [HYOGR, Wolfgang i Klaus VAGNER, 1972. *Stereo zvukozapisna tehnikа: Uchebno pomagalo za kursovete po stereofonia*. Sofia: Komitet za televizia i radio.]